

Termeni despre vreme în unele scrieri memorialistice românești

Mariana FLAIȘER*

Key-words: *memorialistic, subjective, forecast, plowman, climate*

Memorialistica, ca gen literar, înglobează scrieri cum sunt însemnările zilnice în jurnale, memoriile, notele de călătorie, corespondența.

Înflorind în mod particular în secolele XVIII–XIX în Franța, acest gen literar se aclimatizează cu succes și în alte spații culturale. Se știe că pentru români modelul cultural francez a fost în această epocă extrem de puternic, astfel încât apariția a numeroase scrieri memorialistice poate fi motivată de interferențele literare româno-franceze.

Camil Petrescu, analizând în diacronie producțiile memorialistice românești, subliniază valoarea artistică a unor scrieri de acest gen și menționează faptul că primele scrieri memorialistice au *fost* „însemnările vechilor boieri care notau pe ceaslov, stângaci și cuminte întâmplările familiei lor, boli, nunți și alte evenimente domestice” (Camil Petrescu 1974: 4). Autenticitatea, adevărul însemnărilor în jurnal conferă paginilor redactate zilnic caracterul de cronică a epocii când, autorul, depășind analiza introspectivă, consemnează evenimentele istorice la care este martor. Unii scriitori, angrenați fiind în jocul politic al epocii, scriu despre personalitățile și atmosfera politică, economică, socială a vremii. Alții, firi mai reflexive, reușesc să imprime notelor de călătorie, scrisorilor, un lirism care amintește de *Visările unui hoinar singuratic* ale lui J.J. Rousseau¹.

În cele mai multe dintre scrierile memorialistice, notațiile despre vreme și influența fenomenelor climatice asupra vieții omului, a activității sale, în general, sunt întâlnite în mod constant. De altfel, teoreticienii psihologiei popoarelor și sociologii acordă factorilor climatici o importanță considerabilă. La noi, C. Drăghicescu, C. Rădulescu Motru și alții sunt de părere că „fenomenele climaterice în care omul este pus să lucreze [...], chipul în care cugetă și simte omul, sensibilitatea și senzațiile lui sunt înrăurite direct de climă. Activitatea spiritului poartă pecetia particularităților climaterice” (Drăghicescu 1907: 45–48). Astfel, din

* Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr.T. Popa”, Iași, România.

¹ De altfel, Vera Călin, în *Prefața* la J.J. Rousseau, *Visările unui hoinar singuratic*, scrie în acest sens: „[...] în *Reverii* lui J.J. Rousseau care se pregătea pentru marea trecere s-au găsit germeii unor modalități literare și ai unor atitudini filozofice a căror maturizare de-abia secolul nostru a îngăduit-o” (Rousseau 1968: XX).

ampla bibliografie a memorialisticii românești, pentru lucrarea de față am selectat câteva scrieri² din care am ales fragmentele referitoare la fenomenele climaterice din spațiul românesc, în diferite epoci, excerptând termenii meteorologici.

Ne motivăm demersul prin faptul că scrierile memorialistice aparțin genului beletristic și, neîndoielnic, fragmentele referitoare la vreme, la manifestările climatice au o anumită expresivitate care se răsfrânge și asupra termenilor meteorologici. De altfel, literatura a fost, nu o dată, izvorul unor informații pentru domenii științifice diferite. Meteorologii, de pildă, au apelat la operele lui Shakespeare pentru a descoperi direcția vânturilor în epoca înfrângerii „invincibilei armada” (Buzura 1981: 7).

Referitor la notațiile cu caracter memorialistic din secolele XVII–XIX care privesc relația om – natură, trebuie menționat că acestea nu sunt diferite de cele care se întâlnesc astăzi în paginile ziarelor sau la știrile televizate. Cuvintele sunt, poate, altele. Furtunile, seceta, ploile, zăpezile, cutremurele, etc. sunt evenimente naturale care revin cu o anumită periodicitate în istoria omenirii. Sentimentul de *frică* a omului în fața forței dezlănțuite a naturii este același. Imposibilitatea înțelegerii originii urgiilor naturii, corelarea fenomenelor naturale cu amenințările unei Divinități mâniate de răutatea și păcatele omului generează sentimentul de teamă. Pândind „peisajul ceresc și găsind semne și prevestiri” (Delumeau 1986 I: 117–119), cei vechi notau în ceasloave: „ca să se știe”, „să se povestească” și urmașilor urgiile pe care le-au trăit:

Să se știe de când au pierit luna, viniri în luna lui făurarul în trii zile, în ziua de sămiazsara, pe la miezul nopții [sic!]. Atunci au fost mare frică pe la tot omul care să teme de Dumnezeu. Fericit care au gândit la Dumenzeu atunce, că Dumenzeu cel sfântu văzând atâte multe sămni pre pământul, și oamenii nu se mai pocăi și nu văd că Dumenzeu tot și-arată sămnile (Caproșu, Chiaburu 2008 II: 538);

Să se știe... S-au întâmplat pentru păcatele noastre de au ninsu pe struguri și au cules oamenii viile că era jumătate neculesă și iarăși au căzut zăpadă de 2 palme (Caproșu, Chiaburu 2009 III: 195);

Să se știe de ciudu văleat (1743–1747) au fost stea cu coadă. Apoi vara a fost boala vacilor cea rea, iar apoi au murit stupii. Apoi au venit lăcustele vara. Apoi vara au fost siacită mare de nu s-au făcut pâinile și au fost foamete mare cât să mănă om pe om (Caproșu, Chiaburu 2008 I: 548).

Pe lângă însemnările despre vreme rea, urgii, „omăt de cinci palmaci cât și cii din neamu slăvit l-au măsurat”, puhoi de ape, ploaia cu piatră „cât un ou de hulub” (Caproșu, Chiaburu 2009 III: 19), geruri cumplite etc. apar și note în care descrierilor de natură li se adaugă încântarea autorului în fața frumuseții, blândeții primăverii, a culorilor cerului, a curcubeului, a zăpezii de un alb imaculat.

Să se știi că la 1835 au căzut zăpada mari spre Sfântul Dimitrii, încât au fost di pi loc un cumplit ger și îngheț tare... și au ținut omătul până la Paști. Și afându-mă la

² Pentru perioada veche a culturii românești, și a limbii române am cercetat, în particular, Caproșu, Chiaburu 2008–2009 și Neculce 1963; pentru secolul al XIX-lea am selectat jurnalul lui Titu Maiorescu (1937–1943), Negruzzi 1970, Panu 1971 și notele de călătorie ale lui N. Filimon (1984), iar pentru secolele XX–XXI, *Jurnalul* lui Liviu Rebreanu (1984); notele de călătorie ale lui N. Iorga (1977) și jurnalul (1976).

Țigănești, și frunza stejărișului din păduri fiindnepicată și verde, m-am plimbat cu o sanie și era o menune di frumuseță a vede copacii așa de verzui pe tot lungul omătului... (Caproșu, Chiaburu 2009 IV: 144).

Dincolo de sentimentul contemplativ pe care îl provocau, de teama față de „semnele” naturii, manifestările climatice aveau (și au și în prezent) un rol important în domeniul extrem de variate: agricultură, transport, armată, comunicații, etc. La Neculce, dar și în corpusul de *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei* se întâlnesc deseori referiri la oștile rămase la iernat, la schimbările sorții luptelor în funcție de vreme. De exemplu, pe oștenii lui Sobiețki „i-au lovit o ploaie cu ninsoare de i-au ținut acel vicol vro trei – patru zile de au murit oastea mai bine de giumătate înghețată și leșinată” (Neculce 1963: 117). Tot Neculce povestește că „moscalii aveau niște mantale în spate și ține flintele sub mantale” ca să nu se ude praful de pușcă (Neculce 1963: 266). Istoria consemnează numeroase astfel de înfrângeri din cauza gerului și a zăpezilor: armata lui Napoleon în zăpezile Rusiei la 1812, nemții în Al Doilea Război Mondial, ca să amintim doar câteva momente dramatice în care rolul vitregiilor climatice a fost hotărâtor.

Cât privește relațiile dintre psihologie, patologie și manifestările climatice, există, încă din vechime, numeroase studii care susțin importanța climei asupra organismului și psihicului omenesc. Exemple asemănătoare, privind relația om – natură, se întâlnesc și în *Foletul Novel* din timpul lui Brâncoveanu, document analizat din punct de vedere al terminologiei meteorologice de către cercetătoarea Andreea Victoria Grigore (litere.ro/doc/anale/2014/grigore).

În scrierile memorialistice din secolul al XIX-lea, în *Jurnalul* lui Maiorescu, în *Însemnările de la Junimea* ale lui Panu și Negruzzi, informațiile privitoare la starea vremii sunt accidentale, accentul, în aceste lucrări, căzând pe atmosfera literară, starea limbii române, personalitățile culturale ale timpului.

Mult mai multe date referitoare la vreme am aflat în *Însemnările de călătorie în Ardeal* ale lui Iorga și în *Jurnalul* lui L. Rebreanu. Deși ne-am fi așteptat ca la Rebreanu fragmentele referitoare la climă să poarte amprenta prozatorului, iar la istoricul Iorga, însemnările, pe aceeași temă, să fie seci, strict informative, textele cercetate dovedesc contrariul. Cu toate că Rebreanu, discutând opera lui Raymont, scria:

Peisajul și omul se topesc într-un singur tablou. Același suc îi hrănește în vegetarea lor dublă și asemănătoare. Vânturile, ploile, viscoarele, ninsorile, câmpurile, cerul, toate sunt atât de intim legate cu oamenii încât fără ei descrierile... n-ar avea nici un rost³,

în *Jurnalul zilnic*, autorul notează invariabil:

timp frumos, timp bun, dis-de-dimineață a țărâit puțin. Acoperit, ploios;
Acoperit, urât;
Țărâie mereu, vreme oribilă, toată ziua plouă cu găleata;
Timp mereu rece, vremea rea, ploaie, vânt;
Frumos cu puțin vânt;
Răcoare, frumos, senin, vântos, etc.;
Timpul mereu vânt, acoperit, umed, rece (Rebreanu 1984 II: 42–43, 76–77).

³ L. Rebreanu, *Amalgam*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1976, p. 125.

Exemplele selectate din *Însemnările din călătoriile* lui Iorga dovedesc talentul de peisagist al autorului :

A doua zi soarele scăpătă prin rămășițele întunecate ale norilor cari trimit picături rare de ploaie amestecate cu grindină (prin satele de pe lângă munte se zice ca în Moldova: piatră). Munții sunt limpezi acum, lăsând să se vadă pulberea albă a zăpezii proaspete (Iorga 1977: 51).

Din cerul senin, pe care mai plutesc numai ușoare scame albe, câteva raze din urmă auresc dealurile de peste Someș... În noaptea presărată cu diamantul clar al stelelor trecem pe la Boștea... (Iorga 1977: 31).

Materialul parcurs, cu toate diferențele de stil ale autorilor, luând în considerare și stadiul de dezvoltare a limbii române din diferite epoci, înglobează o diversitate de termeni despre *vreme* care pot fi clasificați și comentați în funcție de diferite criterii. Studiile existente care au ca subiect terminologia meteorologică se axează pe diferențierile între termenii populari și științifici și posibilele ordonări pe grupe distincte de termeni în funcție de elementele lexicale determinate⁴. În privința sugestiilor de ordonare a termenilor meteorologici, opinăm că pentru clasa numită de unii cercetători „a termenilor cu determinanți metaforici”, mai potrivită ni s-a părut asimilarea acestor realități terminologice unor tendințe antropomorfe. Interesante sunt sublinierile profesorului Stelian Dumistrăcel referitoare la *antropomorfiismul* sesizabil în comentariile despre starea vremii întâlnite în publicistica actuală: „vânt blajin, delicat, vânt nervos” (Dumistrăcel 2014: 4). În lucrările din memorialistica românească cercetate, aceste *elemente antropomorfe* se întâlnesc destul de frecvent, ca dovadă că, dintotdeauna, omul, ființă egocentrică, interpretează universul după chipul și asemănarea lui: „ploi *cuviincioasă*” (Caproșu, Chiaburu 2009 III: 503), „negură *groasă... dulce, caldă*” (*ibidem*: 250), „vânt *calm*” (Rebreanu 1984: 12), „ploaie *înverșunată*” (Iorga 1977 I: 145), „zâmbet *sfios* al cerului de toamnă” (Iorga 1977 I: 20), „ploaie *nemiloasă*” (Iorga 1977 I: 208), „fulgii cad *cuminte, mângâios*” (Iorga 1977 II: 52–53), „*zdupăitul umed* al zăpezii care cade” (Iorga 1977 II: 81), „fulgerelor depărtate ce *zvâcneau* pe munții Sibiului” (Iorga 1977 I: 116) etc.

Interesante sunt referirile la *măsurarea* intensității manifestărilor vremii, în diferite epoci. În secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, unitățile de măsură erau altele decât cele de astăzi. În chimie, în farmacie, în economie sau în meteorologie se foloseau alți termeni decât cei pe care îi utilizăm în prezent. În farmacie, de exemplu, medicamentele, unele substanțe întrebuințate la prepararea leacurilor se măsurau cu *paralâcul, litra, livra, oca, dramul, scrupulul, unghia* (vezi Iliescu 2007:

⁴ Andreea Victoria Grigore analizează termenul «vreme» din *Foletul Novel* din vremea lui Brâncoveanu. Autoarea sesizează că, în general, ceea ce conferă varietate termenilor meteorologici fundamentali sunt, de fapt, elementele lexicale determinate, care sunt fie cuvinte „derivate de la alți termeni meteorologici” (*călduros, friguros, ploios*), fie adjective care, semantic, trimit la anumite condiții atmosferice (*senin, umed* etc.). Există, afirmă autoarea, și determinanți, adjective calificative, de tipul *bun, rău, frumos*, care în contexte specifice domeniului meteorologiei au rolul de a terminologiza sintagmele de tipul: *vreme frumoasă, timp urât*. O altă categorie de termeni se bazează pe determinanți folosiți cu sens metaforic (*vreme dragăstoasă, veselă*). În ultima grupare identificată de autoare sunt înglobați termeni determinanți cu prepoziție: *vreme de toamnă, vreme potrivnică bătrânilor*.

86–90). În lucrările de memorialistică cercetate, în fragmentele în care se fac referiri la mărimea troienelor, a grindinei, a ploii, apar termeni și expresii interesante care lasă să se întrevadă o altă lume, cu alte repere și analogii, străine omului din secolul al XXI-lea. De pildă: „*un omăt, mărimea lui de cinci palmaci*” (Caproșu, Chiaburu 2008: 538), „*un omātu ca de o palmă di mari*” (*ibidem*: 525), „*o ploaie în doi cu piatră care piatră cumpănind-o drept în cumpăna galbenilor au aflat-o tocma de patru dramuri, mai mare ca un ou de hulub*” (Caproșu, Chiaburu 2009: 19), „*omătul era la brâu*” (*ibidem*: 23), „*troienele cât gardul mari*” (*ibidem*: 238), „*omătul atâta di mari di au fost pi uni locuri de un stânjăn di mari*” (*ibidem*: 237), „*au plouat cu piatră mare cât ou de pichiri*” (*ibidem*: 379), „*s-au poslăduit omătul de mare încât pe dealuri era de un stat de om*” (*ibidem*: 393). De la măsurătorile bazate pe analogii familiare martorilor zăpezilor de altă dată, „*les neiges d’antan*”, și a ploilor torențiale cu grindină, până la informațiile și măsurătorile exacte înlesnite de sateliți speciali, transmise de specialiști meteorologi, în unități de măsură din sistemul internațional: centimetri, metri, litri pe m², au trecut secole.

Nu se mai spune că „zăpada a fost până la pieptul calului” și că seceta a „dogorât toate”. Acum este cald de „se topește asfaltul”. În acest sens, credem că expresiile idiomatice care au în nucleu *termeni meteorologici*: *ger de crapă ouăle corbului (pietrele), este cald de-ți dai duhul, a ploua cu găleata, îi tuna și fulgera*, etc. pot face obiectul unui studiu interesant punând în evidență plasticitatea și ineditul asocierilor. Întrucât scrierile memorialistice cercetate sunt, în marea lor majoritate, ale unor autori moldoveni, este firesc ca particularitățile fonetice, regionalismele să fie ale graiului moldovenesc. Fonetismele moldovenești din *Însemnările de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei* sunt extrem de numeroase, lucru explicabil pentru epoca de dezvoltare a limbii române (sec. XVII–XIX): omăt, „foarte *tari geri* fiindu” (Caproșu, Chiaburu 2009: 313), „din pricina săcetii, păpușoi s-au făcut puțni și răi” (*ibidem*: 357), „pe la 28–29 a lui maiu, noaptea *sănin*, au *chicat omăt*” (*ibidem*: 126), „și zioa ninsoare cu *răcele* deplin, stricând mai toate, *sămănăturile* și *poamile*. Am *însămnat* să *să știe*” (*ibidem*: 431)⁵, „să *să știe* de când s-au fost *săcita* mare, la anul 1809, în luna lui mai, și-a lui iunie și s-au uscat toate cele din țarine și câmpul cât era *să chei* dobitoacele și toate cele” (*ibidem*: 252).

În însemnările din *Jurnalul* lui Rebreanu, deși notațiile referitoare la vreme sunt foarte numeroase, aspectul termenilor meteorologici este unul comun, sunt termeni literari (*vreme bună, timp variabil, umiditate, vânt, ploaie*) care nu se evidențiază nici prin plasticitate, nici prin inedit. În textele din corpusul alcătuit de Caproșu sau în *Notele de călătorie* ale lui Iorga, am aflat, deseori, elemente lexicale interesante, ca de exemplu „săptămână friguroasă și *ninsuroasă*” (Caproșu, Chiaburu 2009: 433), „nori foarte *străvăzători*” (Iorga 1977 I: 41), „*ploându-să*

⁵ Climatologii care au cercetat istoricul modificărilor vremii în Europa subliniază faptul că „perioadele excesiv friguroase [se înregistrează] începând cu anii 1739–1740 și respectiv 1815–1817. Anul 1817 a fost numit „anul fără vară”. Ploile neconținute și temperaturile scăzute din timpul verii au fost urmate de o iarnă foarte aspră și lungă. Anormalitatea climatică a determinat distrugerea recoltelor în Europa” (cf. Beceanu, Cotea 2005).

îndestule ploi au otăvit Siretul” (*ibidem*: 988), „*iarnă neagră*, fără vânt, fără zăpadă, fără frig, *caldu bine*” (*ibidem*: 426).

În concluzie, la români, sentimentul contopirii cu natura este omniprezent, așa cum se observă în lirica populară, în unele opere literare, în unele scrieri memorialistice, mai ales în notele de călătorie, lucrări în care există numeroase exemple ce dovedesc dragostea românilor pentru natură, în ansamblul ei, cu furtuni, soare, zăpezi, cețuri și ploi.

În acest sens, impresionant ni s-a părut un epitaf înregistrat de Nicolae Iorga în zona Făgărașului: „Doamne dă soare și plouă/ și noaptea trimite rouă/ peste groapa asta nouă”. Și pentru a nu încheia în această notă funebră, opinăm că *terminologia meteorologică românească* este un domeniu lexical extrem de interesant, având o istorie de secole care prin corelări cu lucrările similare ale meteorologiei internaționale poate aduce un plus de informații, atât în lingvistică, cât și în meteorologie, în cultura națională în ansamblul ei.

Bibliografie

- Beceanu, Cotea 2005: D. Beceanu, V.V. Cotea, *Modificări climatice și repercusiuni viti-vinicole în sec. XIV–XIX*, „Lucrări științifice” (Iași), seria Horticultură USAMV, vol. 49.
- Buzura 1981: Augustin Buzura, *Bloc Notes*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Caproșu, Chiaburu 2008–2009: I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. I–IV, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Călin 1968: Vera Călin, *Prefață* la volumul *Visările unui hoinar singuratic*, de J.J. Rousseau, București, Editura pentru Literatură Universală.
- Delumeau 1986: J. Delumeau, *Frica în Occident, secolele XIV–XVIII*, vol. I, București, Editura Meridiane.
- Drăghicescu 1907: C. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, Leon Alcalay.
- Dumistrăcel 2014: Stelian Dumistrăcel, *Antroporfism*, în „Ziarul de Iași”, 9 decembrie.
- Filimon 1984: N. Filimon, *Excursii în Germania Meridională*, București, Editura Minerva.
- Grigore 2014: Andreea Victoria Grigore, *Termenul «vreme» din „Foletul Novel”* (litere.ro/doc/anale/2014/grigore).
- Iliescu 2005: Elena Iliescu, *Termeni care denumesc unitățile de măsură în limba română din secolul al XIX-lea*, în vol. *Arta comunicării în contextul diversității lingvistice și culturale*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Iorga 1977: N. Iorga, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, vol. I–II, București, Editura Minerva.
- Maiorescu 1937–1943: Titus Maiorescu, *Însemnări zilnice* (editate de I. Rădulescu Pogoneanu), vol. 1–3, București, Editura Librăriei Socec.
- Neculce 1963: Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, Editura pentru Literatură.
- Negruzzi 1970: Iacob Negruzzi, *Amintiri de la Junimea*, București, Editura Minerva.
- Panu 1971: George Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, București, Editura Minerva.
- Petrescu 1974: Camil Petrescu, *Teze și antiteze*, București, Editura Minerva.
- Rebreanu 1976: Liviu Rebreanu, *Analgam*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Rebreanu 1984: Liviu Rebreanu, *Jurnal*, vol. I–II, București, Editura Minerva.

Terms about Weather in Certain Romanian Memorialistic Writings

Since ancient times, notations concerning weather appear in the Romanian writings. The human has always been concerned about climate changes, seeking to understand their causes, but, in particular, to use the knowledge on the succession of the seasons, some weather events, rain, drought, snow for the work of the plowman, shepherd, hunter or fisherman. In this respect, the memorialistic writings were, on a first stage, an important source for understanding climate change in the Romanian space until meteorology, as a science, began to record data on temperature, precipitation regime, predominant air currents, to make statistics and predictions that were increasingly accurate.

Naturally, notations on weather from the Romanian memorialistic writings are subjective, but, beyond that, for the old era of the Romanian culture, information on weather can give the researcher an interesting and rich collection of meteorological terms that are added to the terminology of the field.